

«ЛЮДИНА ПОЛУМ'ЯНОГО СЕРЦЯ»

Департамент культури і туризму
Полтавської обласної державної адміністрації
Обласна бібліотека для юнацтва
імені Олеся Гончара

Людина полум'яного серця

Степан Скрипник – Патріарх Київський і всієї України

Бібліографічний нарис

УДК 016:271.2-722.51(477.53)(092)Мстислав
М89

Укладач: Юлія Новоселецька

«Людина полум'яного серця» : до 125-річчя від дня народження та 30-х роковин пам'яті патріарха Мстислава : бібліографічний нарис / Полтавська обласна бібліотека для юнацтва імені Олеся Гончара ; уклад. Ю. Новоселецька.— Полтава, 2023. — 32 с.

Бібліографічний нарис приурочений до 125-річчя від дня народження та 30-х роковин пам'яті Патріарха Мстислава, нашого земляка, першого Патріарха Київського та всієї України, світське ім'я якого – Степан Іванович Скрипник.

Запропонований нарис адресується юнацтву, бібліотекарям, краєзнавцям і всім, хто прагне більше дізнатися про непересічну і знакову постать Патріарха Мстислава, адже він був не тільки церковним, а й громадським та політичним діячем.

Матеріал не є вичерпним, використана література взята з публікацій журналів та зі шпальт газет, книг, краєзнавчих видань, які є в наявності у фондах Полтавської обласної бібліотеки для юнацтва імені Олеся Гончара.

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Родовід Степана Скрипника.....	5
У вирі Першої світової та здобуття Україною самостійності.....	7
Перші кроки Степана Скрипника в еміграції, створення сім'ї.....	9
Напад Німеччини на Польщу.....	13
Духовний сан колишнього парламентарія.....	16
За єдність церкви на чужині.....	29
На патріаршому престолі в Україні.....	23
Використана література	29

Вступ

14 квітня виповнюється 125 років від дня народження нашого земляка, громадського і політичного діяча, одного з найвидатніших церковних діячів України і всього християнського світу двадцятого століття – першого Патріарха Київського і всієї України Мстислава (світське ім'я – Степан Іванович Скрипник), а 11 червня 30-ті роковини із дня його смерті.

З його постаттю пов'язане становлення нового етапу в більш ніж тисячолітній історії християнства в Україні – етапу Помісності Української Православної Церкви (далі – УПЦ) з патріаршим, тобто найвищим у світовому православ'ї, управлінням. З ім'ям Мстислава також асоціюється об'єднання різних гілок українського православ'я в Україні й діаспорі в одну УПЦ з київським патріаршим престолом.

Тричі у XX сторіччі українське православ'я відроджувалося, піднімалося з руїн і попелу, заліковувало свої рани, розбудовувало церковну структуру, визначало свою автокефалію.

Перше відродження відбулося на початку двадцятих років, у часи розбудови державності, друге – на початку сорокових, а третє – вже в кінці XX сторіччя. Патріарх Мстислав був сучасником усіх трьох подій і активним учасником двох останніх. У першому відродженні Української Автокефальної Православної церкви Степан Скрипник безпосередньої участі не брав. У той час він, хорунжий Української Народної Армії, був активним учасником національно-визвольної боротьби українського народу і будівництва української державності. Після поранення виконував дипкур'єрські доручення Головного отамана УНР Симона Петлюри. В роки другого відродження Степан Скрипник одержав сан священника, став єпископом Української автокефальної православної церкви (далі – УАПЦ) і опинився у вирі основних подій, пов'язаних з її піднесенням. Майже півстоліття після того владика Мстислав перебував у керівництві Української Православної церкви в діаспорі, докладаючи великих зусиль для об'єднання українських єпархій, розбудови центру УПЦ у США (Баунд-Брук), виступав на захист церкви в Україні. Щодо третього відродження, то в ньому владика Мстислав взяв безпосередню участь як ініціатор і натхненник української церковної автокефалії. У червні 1990 року Всеукраїнським Собором УАПЦ владика Мстислав був обраний її першоієрархом – Патріархом УАПЦ.

Родовід Степана Скрипника

Дехто з дослідників життя нашого земляка вважають, що саме з професійно-ремісничого середовища пішов рід Скрипників – предків патріарха Мстислава по батьківській лінії. В якомусь із далеких поколінь цього роду, хтось майстрував скрипки або грав на них, але «професійні» прізвища (які згодом ставали прізвищами) давали людям, які входили до того чи іншого козацького полку. А Скрипники належали до знаменитого Полтавського полку, їхня родова лінія в ньому простежується аж із XVII ст., тобто від прапрадіда владики Мстислава. Навіть після ліквідації Запорозької

Січі Полтавський полк хоч і втратив незалежність, але зберіг назву, структуру і систему управління як окреме військове з'єднання.

Дід Степана Скрипника – Опанас – у XIX ст. був головою козацького управління на Полтавщині. В родині Скрипників найбільше цінувалися три моральні засади: побожність, патріотизм і військова козацька честь, тож родинне християнське виховання разом з повагою до військової служби сприяло тому, що батьки найчастіше віддавали дітей на вишкіл до семінарії чи до військових училищ. Ця сімейна традиція збереглася до двадцятого століття.

Іван Скрипник, батько майбутнього патріарха, був глибоко віруючою людиною. Його дядько закінчив Київську духовну академію, і з чернечим ім'ям Сильвестр був хіротонізований на єпископа. Тоді в Російській імперії, архієреїв українського походження посилали якнайдалі від України. Тож і владику Сильвестр багато років зоставався архієпископом Омським і Східно-Сибірським.

Родовід матері патріарха Мстислава теж надзвичайно цікавий. Її звали Маріанна, за іншими свідченнями – Маріамна. Як і Скрипники, була вона

козацького роду, а її батько, Василь Павлович Петлюра, був нащадком одного з козаків Полтавського полку, яким у 1701–1709 роках керував сподвижник гетьмана Мазепи – кошовий Запорізької Січі Костянтин Гордієнко. Вкупі із запорізькими козаками далекий предок родини Петлюр опинився з полковником Гордієнком у Диканьці, в

розпорядженні гетьмана Мазепи. Після Полтавської битви прадід Василя Петлюри був у переліку вірних присяжних козаків, які не залишили старого гетьмана в біді, і разом з полковником Гордієнком відступив до Молдови. Після Прутського договору між Туреччиною та Росією козак Петлюра, можливо, зостався з Гордієнком у так званій Олешківській Січі, яка не хотіла переходити під деспотичний режим царя Петра I. Після упокоєння полковника Гордієнка 1733

року сліди козаків Петлюр надовго втрачаються. І тільки в середині XIX ст – це прізвище знову з'являється у Полтаві в особі батька Маріамни – Василя Павловича Петлюри.

Василь Петлюра одружується з Ольгою Олексіївною Марченко, яка також походила зі старовинного козацького роду. Рід козаків Марченків був дуже побожний, як і рід Петлюр. Коли в 70-х роках XIX ст. Ольга виходила заміж, то Василева мати Ганна, рано овдовівши, присвятила себе служінню Богу в чернечому постризі. Вона зуміла організувати два жіночих монастирі: один у селі Срібному, поблизу Прилук, другий – поблизу міста Феодосії у Криму, де й померла. У Василя та Ольги народилося дванадцятро дітей, троє з них полишили цей світ ще в ранньому віці. Нелегко було батькам дати лад, виховання та освіту іншим дев'ятьом – чотирьом синам і п'ятьом донькам.

Двох найстарших синів батьки схилили до навчання у Полтавській духовній семінарії. Іван вступив до семінарії 1899 року, але через рік помер від інфекційного захворювання. Федір семінарію закінчив, став молодшим дияконом, потім учителем Закону Божого, а згодом закінчив курси агрономів, працював у городництві. У 1911 році він теж раптово помирає. Інші два сини – Симон та Олександр Петлюри – також закінчують Полтавську духовну семінарію, але не висвячуються на священників. Симон присвятив себе спочатку журналістиці, а в період української національної революції –

політичній та військовій справі, став одним з провідних керівників УНР. Перебуваючи в еміграції, він трагічно загинув від кулі більшовицького терориста Самуїла Шварцбарда 25 травня 1926 року в Парижі, в центрі міста, на розі бульвару Сан Мішель і вулиці Расіна.

Олександр Петлюра віддав себе військовій справі, став полковником Армії Української Народної Республіки. Після поразки УНР спільно з усім українським військом він опинився в таборі для інтернованих у Польщі. Отримавши польське громадянство, працював на різних посадах у Варшаві, Вільнюсі, Холмі. Після закінчення Другої світової війни перебував у німецьких таборах для переміщених осіб. У 1950 році він із сім'єю оселився поблизу озера Онтаріо у містечку Гримсбі, Канада. Та на жаль, у березні 1951 року тяжка хвороба звела його в могилу. Така гірка доля випала чотирьом дядькам патріарха Мстислава по материній лінії.

Серед п'ятох дівчат Єфросинія була найстаршою. Тому їй довелося доглядати молодших. Згодом пішла в монастир і постриглася під ім'ям черниці Гавриїли. Тетяна побралася з полтавським козаком Павлом Іваненком, проте померла під час пологів. Маріанна, третя донька Василя й Ольги Петлюр, одружилася з полтавським козаком Іваном Скрипником, виховала п'ятох дітей – чотирьох синів і доньку. Сини Андрій і Степан (майбутній патріарх Мстислав) народилися у 90-х роках XIX ст. Троє менших – сини Сильвестр, Валеріан і донька Зінаїда – в першому десятилітті XX ст. Четверта донька – Марина

Петлюра, 1883 року народження, мала поетичний хист та успадкувала від матері любов до народних пісень і гарний сильний голос. За те, що була сестрою Симона Петлюри, вона зазнала катувань і смерті. До кінця життя не залишала батьківської хати. Феодосія Петлюра, 1885 року народження, була наймолодшою з сестер. Як Марина, вона стала жертвою репресій. 19 листопада отця Сильвестра (їхнього племінника, священика, молодшого брата патріарха Мстислава), Марину і Феодосію розстріляли в ліску неподалік села Триби біля Полтави. Того ж самого ранку розстріляли так само брата о. Сильвестра – доктора Андрія Скрипника в Чернігові, а молодшого Валеріана засудили до каторги в Сибіру. Завдячуючи воєнним подіям з кігтів советських людоловів вдалось вирватись Зінаїді, сестрі о. Сильвестра, з батьком Іваном Скрипником.

У вирі Першої світової та здобуття Україною самостійності

Зважаючи на те, що тривала Перша світова війна, 18-літнього Степана Скрипника направляють на подальше навчання в Зауралля – до Оренбурга. Юнак знав, що на цих теренах колись відбував заслання Тарас Шевченко. В Оренбурзькій офіцерській школі Степан Скрипник провчився трохи більше року. Майбутні офіцери мали, за задумом командування, влити свіжу кров для боротьби з Німеччиною та Австро-Угорщиною, для звеличення «царя і отечества». Проте світова війна внесла свої радикальні корективи. На початку 1917 р. курсанти довідались, що цар зрікся престолу, а «отечество» по всіх фронтах почало розповзатися. Надійшла інформація, що Петлюра переїхав в Україну і як голова Українського генерального військового комітету активно координує процес українізації військових частин, що брали участь у війні Росії проти Німеччини та її союзників.

Залишаючись ще деякий час в Оренбурзі, молодий Степан Скрипник переконав багатьох українців з числа курсантів подати заяви до командування офіцерської козачої школи про бажання перервати навчання і вирушити на фронт начебто для підсилення бойового духу. У дійсності курсанти хотіли взяти участь в українізації військових частин, які надалі мали стати опорою при здобутті української самостійності. Дозвіл був отриманий, і молоді офіцери під керівництвом кадрового офіцера і щирого патріота України Всеволода Петрова утворили з числа українців 3-го Сибірського корпусу окремий козачий курінь, а згодом – полк імені Костянтина Гордієнка. Ініціативу назвати цей полк іменем визначного військовика доби гетьмана Івана Мазепи подав Степан Скрипник. Адже він знав, що серед козаків Гордієнка на початку XVIII ст. був його далекий предок.

Полковник Всеволод Петров остаточно сформував полк імені Гордієнка в листопаді 1917 року, незабаром після більшовицького перевороту в Петербурзі. Завданням полку було відвернути більшовицьку загрозу від України та не допустити збільшовичення вже українізованих частин колишньої царської армії. Серед 126 старшин, 621 підстаршини, 2986 вояків, які привів в Україну в складі полку імені Гордієнка полковник Всеволод Петров, був і хорунжий Степан

Скрипник. Упродовж 1918 року полк здобував перемогу за перемогою в боях з більшовиками, і в цих боях двадцятирічний старшина Скрипник одержав перше бойове хрещення.

Наприкінці 1918 року козачий полк імені Гордієнка направили на захід, щоб дати спротив нещодавно сформованій польській армії, що почала наступати. Утворена на уламках імперії нова Польща, Річ Посполита, швиденько взялася за провадження політики старої королівської Польщі, а саме творення власної імперії «від моря до моря» найперше за рахунок України, яка за аналогією до Польщі, прагнула незалежності. Тож уряд УНР змушений був оборонятися проти потенційного союзника, і на оборону Галичини було кинуте полк імені Гордієнка.

Та частина, в якій хорунжим служив Степан Скрипник, до Львова не дійшла. В бою біля містечка Ходорова, що лежить на південний схід від Львова, Скрипника було поранено в ноги, і він потрапив до чеського військового шпиталю.

Про поранення Степана Скрипника дізнався отаман війська УНР Симон Петлюра. Знаючи здібності племінника, він вирішив відкликати його з воєнної служби і взяти на роботу до своєї канцелярії, бо на той час Степан уже повністю одужав. Полковник Всеволод Петров, який виконував обов'язки військового міністра УНР, дав Петлюрі позитивну характеристику Степана, підкресливши ініціативність молодого хорунжого, його гострий розум і дипломатичні здібності. Саме останні риси найбільше були потрібні Петлюрі у заплутаних стосунках з польським урядом.

Усвідомивши, що силами лише війська УНР без належної підтримки західних країн Атланти йому не подолати більшовицької навали, Петлюра прийняв болюче рішення: погодитись, хоча б тимчасово, на окупацію Польщею Галичини й Волині, аби тільки дістати дієву підтримку польського війська у боротьбі з Москвою за визволення України. У тих умовах і в той час іншого шляху перед Петлюрою не було – він мусив домовитись з поляками.

Для ведення таких складних переговорів Петлюра вирішив залучити свого небожа Степана Скрипника. Не на перших ролях, бо до великої дипломатії він був занадто молодим, а тільки як дипломатичного зв'язкового- кур'єра.

Серед 38 радників української делегації у дипломатичній місії до Варшави міністра закордонних справ УНР Андрія Лівницького у жовтні 1919 року для всебічного обговорення тодішніх і майбутніх українсько-польських стосунків, безсумнівно, був і хорунжий Степан Скрипник. У наказі Симона Петлюри від 31 грудня 1919 року, копію якого було надіслано голові дипломатичної УНР у Польщі, у параграфі другому зазначається, що серед семи найближчих співробітників при Ставці Головного отамана війська УНР працює хорунжий Степан Скрипник. Той факт, що про своїх помічників-ад'ютантів Петлюра інформує дипломата у Варшаві засвідчує, що Степан Скрипник виконував

особливі дипломатичні доручення Петлюри, зокрема стосовно переговорів з Польщею.

Скрипник брав участь також у військовій місії УНР у Польщі в квітні 1920 року для підписання конвенції про можливість формування українських частин на польській території, про належність армії УНР всього майна, захопленого у більшовиків, про доставку поляками для армії УНР зброї, амуніції, спорядження, одягу і харчів. Завдяки цьому широкомасштабному союзу спільні українсько-польські з'єднання 7 травня 1920 року відвоювали у більшовиків Київ.

Після невиконання польською стороною більшості взятих зобов'язань і фактичної зради України на переговорах з більшовицькою Москвою у жовтні 1920 року в Ризі УНР зазнала фатальної поразки у боротьбі з комунізмом.

21 листопада 1920 року армія УНР після важких боїв відійшла за річку Збруч. Зброю і військову амуніцію за домовленістю було передано польській владі, а особовий склад, відповідно до міжнародних норм, належало інтернувати. У складі війська покинув рідний край і хорунжий Степан Скрипник. Розпочиналися довгі десятиліття еміграції.

Перші кроки Степана Скрипника в еміграції, створення сім'ї

Осінь-зима 1920-1921 років виявились для Степана Скрипника набагато складнішими, ніж у попередні роки, навіть порівняно з найтяжчими й найнапруженішими днями й ночами в Україні, коли армія УНР з боями відступила до річки Збруч. Поміж наближених до Голови Директорії осіб у Ченстохові й Тарнуві перебував і Степан Скрипник. Він продовжував виконувати кур'єрські обов'язки, постійно курсував з Ченстохови і Тарнува у Варшаву, до дипломатичної місії. Довгий час племінник не бачився із своїм дядьком. Петлюра сам згадав про Степана і через працівника дипломатичної місії Леоніда Михайліва передав йому пораду залишити Ченстохову, перебратися до інтернованих таборів, бажано в Каліші, і там вести культурно-просвітницьку роботу серед колишніх вояків. А коли табори будуть розформовані, їхати в українські повіти Волині та Галичини і там працювати з населенням. Петлюра наполегливо радив племінникові опановувати польську мову і здобути в цій країні вищу освіту.

Порада була своєчасною і слухною. Незабаром на вимогу поляків українську адміністрацію було кардинально реорганізовано: розпущено військові чини – від найвищих до найнижчих, скорочено штат – з 17 тисяч до кількох сотень. Людей розселили по таборах, незалежно від бажання чи небажання кожного. Поляки припинили поводитися з українцями як з недавніми союзниками і вже розглядали їх як своїх полонених. Табір у Каліші вважався не з гірших, але прибувши туди, Скрипник побачив дуже погані умови життя, що було зумовлено великою скупченістю молодих чоловіків. Деяких навіть із своїми сім'ями. Майже всі мріяли емігрувати у Францію або в Італію. Україною марили найбільше, проте боялися репресій, тюрем, знущань, голодної смерті, бо з радянської України надходили в табори жахливі новини. Думав про еміграцію і Степан. Перш за все колишній хорунжий поїхав на Волинь. Відвідав Луцьк, Ковель, Володимир-Волинський, силкуючись працевлаштуватись. У Луцьку він дістав

адміністративну посаду, організував навколо себе однодумців. Місцева влада вбачала в племінникові Петлюри політичного агітатора і запропонувала йому забиратися геть з Волині. Десь там, у Полтаві, на тихій і зеленій вулиці Завгородній залишилася батькова оселя. Але нині вона ввижається молодому Степанові тільки у спогадах і вві сні: вже п'ять років як він залишив рідні пороги. Скрипник, позбавлений права жити на Волині, вирушив у сусідні галицькі землі. У Станіславові, теперішньому Івано-Франківську, познайомився зі своєю долею. Була це Іванна Вітковицька, яка походила зі стародавнього інтелігентного галицького роду. Вона була ровесницею Степану Скрипнику – 1898 року народження, з міста Бібрка, що поблизу Львова. Її батько служив у війську УНР, а після поразки Республіки його було інтерновано угорцями. Іванна працювала в адміністрації Головного отамана Військ УНР Симона Петлюри.

Відірваний від своєї сім'ї, Степан Скрипник у свої неповні 23 роки знайшов у родині Вітковицьких, що мешкала тоді у прикарпатському Станіславові, добре слово, ласку, щирі взаємини та любов. Восени 1921 року в молодого подружжя народився первісток – син Ярослав. Створивши сім'ю, Скрипник не припиняв громадську діяльність. Шість років проживав Степан у Галичині, лише 1926 року повернувся на Волинь. У Галичині провадив просвітницьку роботу, об'їздив цей цікавий край уздовж і впоперек. Степан та Іванна переїздили з місця на місце. Інші діти Скрипників – дві доньки – народилися в різних місцевостях. 1925 року – Тамара у місті Заліщики, 1929 року – Маріанна в селі Борсуки, нині Лановецького району Тернопільської області. Проте неспокійне і бурхливе життя не завадило батькам дати синові й донькам добру освіту та виховання. Вони росли в любові до всього рідного, змалку розмовляли українською мовою, навчалися в українських школах, опановували польську, німецьку, французьку, англійську мови.

Нелегко було насмілитися на переїзд на Волинь, для проживання Скрипник обрав місто Рівне. В міській управі була вакансія, оплачувана державою і з платнею вищою, ніж у Львові. Переїхавши на Волинь як працівник міського самоуправління, Скрипник одразу потрапив під прискіпливий нагляд польської поліції. Місцева влада знала, хто він, з якої родини і які «симпатії» має до поляків. Але підстав прямо дискредитувати його влада не мала.

Його кипучої вдачі вистачило, щоб поєднувати державну службу і громадську роботу з навчанням одночасно у двох столичних учбових закладах, до яких вступив 1926 року, а саме: Вищій школі політичних наук (факультет європейської політики) і Варшавському університеті (відділ православного богослов'я), навчався Скрипник стаціонарно, для чого через рік довелося залишити роботу в Рівному і довго мешкати у Варшаві, за винятком Різдвяних свят і літніх місяців, коли перебував удома з родиною. Скрипник прагнув здобути справжню, а не формальну освіту. Дві вищі освіти допомогли йому в його майбутній діяльності громадсько-політичного діяча й архієрея.

Одним з найшанованіших професорів богословського відділу в той час був блискучий дипломат УНР і водночас істинно церковна людина, визначний учений Олександр Лотоцький. Від самого переїзду з Праги до Варшави (1928) Лотоцький почав клопотатись про відкриття тут дослідного наукового закладу. Колеги-професори та студенти підтримали його, і через півтора року польська влада дала дозвіл на відкриття Українського наукового інституту. Інститут видав кілька книг історико-церковного і богословського змісту, в тому числі двотомну монографію самого Лотоцького «Автокефалія». Але найважливішим досягненням інституту за майже десять років його діяльності було створення Комісії з перекладу Святого Письма і богослужбових книг українською мовою, при якій у Луцьку і Кременці діяли філії (підкомісії). Комісія переклала або апробувала напрестольну Євангелію, Апостола, літургію св. Івана Золотоустого, Псалтир, Октоїх та інші необхідні для богослужінь тексти.

Степан Скрипник організував допомогу названій Комісії у збиранні коштів через українські господарські кооперативи, з якими був тісно пов'язаний, на видання перекладеної українською мовою напрестольної Євангелії. Цей переклад йому подобався найбільше. Через багато років, уже будучи архієпископом Мстиславом у Канаді, він перевидав цю напрестольну Євангелію, яка й досі використовується для євангельських читань на Літургії в деяких українських православних храмах Канади і США.

Діяльність Степана Скрипника в роки навчання у Варшаві є певним чином феноменом. Тридцятирічний студент, завантажений заняттями відразу у двох вищих школах та утриманням родини, встиг багато зробити корисного для суспільства. Таку змогу мають лише ті, що черпають сили і натхнення від дії Божого Промислу. На виборах до сейму 1930 року Степан Скрипник запропонував свою кандидатуру на посаду посла від Волині. У цей час його популярність наскільки зросла, що він далеко випереджав конкурентів. Степан Скрипник оголосив себе безпартійним, не вступав до жодного політичного об'єднання, в тому числі до ОУН. Це відзначила польська влада, а Скрипник вдало скористався своєю належністю до «Безпартійного блоку співпраці з урядом» під час виборів до сейму.

Польські пацифікаційні дії щодо українців переконали Скрипника в необхідності створювати власні громадські організації, які працювали б легально і виборювали права населення в межах існуючих законів. Такими об'єднаннями були: Товариство імені Петра Могили, Товариство імені Лесі Українки, Волинське українське об'єднання, Український клуб «Рідна хата», Луцьке Чеснохресне братство. Левову частку роботи з виборцями впродовж усього дев'ятирічного терміну депутатських повноважень він проводив на Волині, зокрема у Рівному, де мешкав з родиною. А з 1931 року основну увагу він зосередив на діяльності Клубу «Рідна хата», який сам ініціював. Клуб мав на меті виховувати і плекати українську сім'ю.

Враховуючи складні обставини 1930-х років, посол Скрипник спрямував діяльність «Рідної хати» на освітянську проблематику. Розрахунок правильний і точний: якщо не можна займатися політикою, то будемо досягати політичних цілей через освітні установи, впливатимемо на молодь, виховуватимемо з неї

свідомих громадян, які знатимуть, як і що чинити, коли з'явиться надія на визволення України. «Рідна хата» взяла під свою опіку три українські гімназії на Волині: луцьку, рівненську і кременецьку.

Через активістів «Рідної школи» Скрипник зібрав факти про витіснення українських класів із загальноосвітніх шкіл, занедбання освіти в селах, створення умов штучної нестачі вчителів-українців. Скрипник оголосив ці факти спочатку на засіданні сейму з питань освіти, а відтак і на сесії всього сейму, зазначивши, що 130 тисяч українських дітей Волині позбавлено можливості навчатись в школах, де українська мова є обов'язковим предметом, вона або зовсім не викладається, або викладається недбало. Критично проаналізувавши становище в школах, Скрипник запропонував сейму заходи щодо його поліпшення, не всі вимоги було виконано. Але знаменним уже є той факт, що сейм прийняв резолюцію з вимогами Скрипника, і уряд був змушений виконати деякі з них. Організувавши широкий галицько-волинський фронт боротьби за українську школу, посол Степан Скрипник підняв український рух на новий щабель розвитку.

Навколо Скрипника гуртувалася волинська молодь. Саме завдяки його зусиллям молодь всього краю брала активну участь у святкуванні 950-ліття хрещення Русі-України. Історик зауважує: «У неділю 30 жовтня українці у Варшаві відсвяткували 950-річчя хрещення українського народу. Величава академія, зорганізована Головною Управою Українського центрального комітету, відбулась у Великій залі техніків. Вшанували її своєю присутністю митрополит Діонісій, численне православне і греко-католицьке духовенство, представники міністерства ісповідань, української науки, репрезентанти Української Армії на чолі з генералом Сальським, делегати заприязнених з Україною народів, представників преси. Доповіді на академії були виголошені професором Олександром Лотоцьким, професором Дмитром Дорошенком. Український національний хор під диригуванням С. Сологуба виконав «Тебе, Бога, хвалимо» Дмитра Бортнянського, могутнє Лисенкове «Камо піду» і ювілейну кантату «988-1938» Кравченка-Кудрика. Пані Н. Дорошенко декламувала рецитацію «На Київських горах». Молитвою «Боже великий, єдиний» закінчилась ювілейна академія. Безумовно, що ці святкування ювілею 950-ліття хрещення України-Руси багато підняли на душі православних українців посеред сумних подій наступу і насильства з боку польсько-католицької акції «навернення» на Волині, Холмщині і Підляшші».

Напад Німеччини на Польщу

У роздертій суперечностями Європі назрівав якийсь вибух. Для багатьох навіть добре політично зорієнтованих людей 1 вересня 1939 року стало шоком. Гітлерівська Німеччина раптово накинулася з усією своєю військовою потугою на Польщу. Польський уряд, що виявився нездатним організувати хоч якийсь показний спротив полчищам Гітлера, втік у Румунію. Через 17 днів другу, східну частину колишньої польської держави зайняв СРСР. Домовленість між міністрами закордонних справ двох тоталітарних держав (Ріббентропом та Молотовим) про новий перерозподіл територій у Європі було реалізовано. На

щастя, Степан Скрипник разом з родиною в цей час перебував у Львові. Тут ще формально урядувала польська адміністрація, а поза формальністю правив хаос. Цим скористався Степан Скрипник і сам, без родини, виїхав до Кракова, де вже діяв Український Центральний Комітет на чолі з професором Володимиром Кубійовичем. УЦК доручив Скрипнику зайнятися налагодженням саме церковних справ, бо ніхто зі світських політиків так добре не знав заплутаного церковного клубка в українстві, як він. Вища духовна освіта на богословському відділенні Варшавського університету й особисте знайомство з багатьма першими особами православних і греко-католиків давали йому значні переваги. Немале значення мав і той факт, що Скрипник походив з легендарної родини Петлюр.

Дружина і діти Степана Скрипника залишилися у Львові. В одну мить життя різко змінилося. Вчора посол парламенту, сьогодні приватна особа в окупованій країні. Вчора – в родинному колі, з радісним відчуттям, що син і доньки успішно навчаються, сьогодні – відрізаний від сім'ї державним кордоном, у тривозі за свою та їхні долі, з неясними перспективами не тільки на майбутнє, а й врешті-решт на наступний день.

У ці тривожні місяці на початку Другої світової війни Степан Скрипник відновлював те, що було нещадно знищене на церковній ниві у Холмському краї в останні роки існування Польської держави. Українці Холмщини й Підляшшя поверталися до своїх уцілілих православних церков, вчора перетворених на костьоли. Залякані, зацьковані, силоміць відлучені від своїх парафій православні священики поверталися до своєї пастви. Скрипник їздив по селах, підбадьорював людей, давав поради й рекомендації, як поводитися в умовах німецької окупації, збирав інформацію про настрої селян і передавав до Церковної Ради в Холмі або в УЦК до Кракова.

Навесні 1940 року на Скрипника чекав страшний удар: зі Львова від дітей надійшла звістка про зникнення мами Іванни. Пішла з дому у справах і не

повернулася. Відступаючи влітку 1941 року із західних територій України, чекісти залишили після себе гори трупів і ріки крові. Розгрібаючи рови і ями масових поховань, в одному місці впізнали тіло Іванни з простріленою головою. Степан Скрипник мужньо витримав удар. Не покидала тривога за долю дітей, які теж перебували в небезпеці як можливі об'єкти помсти за батькову діяльність. Щоб позбутися

гнітючих думок, він занурився у роботу.

У Рівному Скрипник знав багатьох людей – потенційних помічників у його майбутній роботі з захисту населення від наслідків війни, щоб розпочати новий етап битви за Україну в зовсім новій ситуації, докорінно відмінній від тієї, що була за Польщі. Одним із таких інтелігентів був письменник і журналіст Улас Самчук. Вони зустрілися на початку серпня 1941 року невдовзі після того, як Скрипник повернувся до Рівного, і відразу знайшли спільну мову. Перші тижні

німецької окупації Скрипник і Самчук пробували спрогнозувати подальші події і визначити своє місце в них. Обидва були в розквіті фізичних і духовних сил, і труднощі їх не лякали. Скрипник мав багатий досвід політика, набутий у польському сеймі, Самчук – досвід журналіста і письменника.

Змучені і залякані люди намарно сподівалися, що німці принесли їм волю, і нині, мовляв, не буде ні польських пацифікацій, ні радянського терору. Скрипник і Самчук розуміли, що це не так, але як довести простому люду його наївність? Прямо щось сказати проти німців неможливо, бо небезпечно. Потрібен постійний орган, який би на фактах допомагав народові краще зрозуміти ситуацію, робити правильні висновки. Улас Самчук поділився зі Степаном Скрипником своїм задумом: з 1 вересня 1941 року видавати газету «Волинь». Німці дозволили Самчукові видавати газету, але прони́мецької орієнтації, від імені якоїсь організації, яка б мала довір'я у населення та німців. А що до матеріальної бази, то на перших порах можна видати кілька чисел газети за власний кошт, а потім – за гроші передплатників і покупців. Обласна друкарня для цього є, залишилися чималі запаси фарби, є технічний персонал.

Вирішили видавати газету «Волинь», розподілили обов'язки: Степан Скрипник узявся на основі колишнього активу «Рідної хати» утворити громадське об'єднання «Українська рада довір'я на Волині». Німці хочуть довір'я – то це слово нехай фігурує в назві об'єднання. Улас Самчук зайнявся підготовкою статей до першого числа газети «Волинь». Працювали синхронно, швидко й успішно. 31 серпня 1941 року було зареєстровано об'єднання «Українська рада довір'я на Волині», а наступного дня, 1 вересня, вийшло перше число газети «Волинь» накладом у 12 тисяч примірників. Газету розійшлася впродовж кількох годин.

Згодом Улас Самчук у своїй публіцистичній книзі спогадів «На білому коні» розповість про те, як повний завзяття 43-річний Степан Скрипник, ніби забувши, що він недавно був членом парламенту, чільним працівником Холмської Церковної Ради, набрав у велику торбу газет і, як звичайний листоноша, вигукував у найлюдяніших місцях Рівного: «Волинь! Наша газета! Нова газета! «Волинь»! За п'ятдесят копійок маєте «Волинь»!».

У Рівному Скрипника знали старе й мале. Якщо народний обранець і захисник щось продає, значить, це варто придбати.

Восени 1941 року до редакції газети «Волинь» долучився інший добрий організатор, виходець з Галичини, Матвій Стахів, оформленням займався художник і графік Ніл Хасевич. Основними напрямками газети, які визначила «Українська рада довір'я на Волині», що складалася з 23 членів, були такі теми: боронити права українців, творити судочинство, незалежне від влади, стверджувати україномовну Українську Церкву.

Треба бути мужнім, безстрашним, щоб для стомленого частими змінами окупаційних режимів народу промовляти правду зі сторінок повноцінного суспільно-політичного видання! І, знаходячись «під носом» у нацистського комісара Еріка Коха, організувати таке видання! «Волинь» була в 1941-1944 роках унікальною газетою, що згуртувала довкола себе не тільки місцеві волинські, а й всеукраїнські інтелектуальні сили. Тому ця газета привертала, привертає і ще

довго привертатиме увагу дослідників українського друкованого слова доби лихоліття.

Скрипник дістав дозвіл на подорож на Велику Україну для себе, свого 20-річного сина Ярослава, Самчука та водія Трифона Ярмолюка. Він також дізнався, що в Ост-міністерстві є багато доносів на Самчука як на редактора «Волині», які він намагався спростувати. У Києві Скрипники були зовсім мало. Степан Іванович хотів оглянути місто своїх юнацьких мрій, а заодно показати синові визначні місця, зокрема Софіївський собор і свою улюблену Андріївську церкву. Потім Самчук залишився в столиці, бо мав ще письменницькі і журналістські справи. А Скрипники вирушили на схід, до Полтави.

Окупанти не хотіли ні України, ні єдиної Церкви в ній, тому ще більше заплутували і без того не прості церковні справи. Поїздка Скрипника на Наддніпрянщину була важливою місією об'єднання віруючих людей в ім'я добра України та її народу. Переконавшись, що домогтися від німців хоча б елементарного розуміння національних прагнень українців неможливо, Скрипник спробував діяти через українську адміністрацію з її вкрай урізаними окупантами можливостями і правами. Тому одразу по приїзді з Полтавщини до Києва Скрипник відвідав голову Київської міської управи Данила Багазія, людину безмежно віддану Україні, вчителя за фахом, приреченого управляти цивільною інфраструктурою напівзруйнованого німцями і більшовицьким підпіллям Києва.

Сувору зиму 1941-1942 років Скрипник пережив у Рівному. Після арешту Самчука приятелі ненадовго згубили один одного. Тільки після другої поїздки Уласа Самчука до Києва вони випадково зустрілися.

У зв'язку з пінськими свяченнями двох єпископів для Сходу України Никанора й Ігоря відкривалася нова дорога на Київ. Давній приятель Степана Скрипника владики Полікарп запропонував йому стати на шлях духовного служіння з перспективою висвячення в єпископи. Пропозицію було прийнято.

Духовний сан колишнього парламентарія

Про духовний сан колишній парламентарій Степан Скрипник почав замислюватися відразу після одержання страшної звістки про загибель у Львові дружини Іванни. Він сам мужньо пережив горе і допоміг його пережити трьом своїм дітям. Маючи духовну і світську освіту Степан Скрипник вирішив повністю присвятити себе служінню Богу, Церкві, народові. Він очікував Божої спонуки, коли його визріле покликання мало здійснитися. Пережите особисте горе не вбило в нього ініціативної вдачі. Спокійне келійне життя десь у закутку чи в монастирі було не для нього. Тож рівно у 44 роки, 10 квітня 1942 року, він прийняв сан диякона, а невдовзі і священника. Одразу після наради 4 травня 1942 року поїхав до Києва, де прийняв чернечий постриг з ім'ям благовірного князя Мстислава Хороброго, а через декілька днів його було возведено в сан архімандрита.

Чудова своєю бароковою архітектурою Андріївська церква на високій горі над Дніпром була кафедральним собором УАПЦ. Але, з огляду на безпеку, висвячення шести єпископів проводилося в підвальної каплиці під Андріївською

церквою. Висвята в єпископи Степана Скрипника відбулася 14 травня, де він отримав титул переяславського єпископа.

Бурхлива архіпастирська діяльність Мстислава відразу звернула на себе увагу як прихильників, так і ворогів Української Автокефальної Православної Церкви. З його вміння працювати з людьми, переконувати їх робити добрі справи користувалися чільні архієреї УАПЦ – адміністратор Церкви владика Полікарп Сікорський і владика Никанор Абрамович, що перебував у Києві, а переяславський єпископ Мстислав був його вікарієм. Релігійний рух в Україні в 1941-1943 роках набув пожвавлення і таких масштабів, що висвячених у Пінську двох і в Києві шістьох єпископів не вистачало, щоб керувати і спрямовувати процес бурхливого відродження УАПЦ, тим більше, що висвячений з прицілом на Білу Церкву автокефальний єпископ Мануїл Тарнавський виявився зрадником і вже в липні 1942 року перекинувся до автономістів. Тому чільні архієреї УАПЦ вирішили впродовж літа й осені 1942 року висвятити для Церкви ще чотирьох єпископів у різних містах України і до кожної хіротонії залучати кмітливого, завзятого переяславського єпископа Мстислава.

Мстиславові боліло, що його рідна Полтава та сусідній Харків залишалися без українських єпископів. Улітку 1942 року під час своїх поїздок він дізнався, що в Харкові живе «на спочинку» митрополит Феофіл Булдовський, який колись, як ще був священиком, охрестив його. І Мстислав поїхав до Харкова, розшукав старенького владика, довідався про його життя й служіння.

Єпископ Мстислав пам'ятав Феофіла Булдовського як полтавського священика, який походив з гарної української священичої родини, але єрейські та єпископські свячення одержав від РПЦ. З 1917 року він брав участь у боротьбі за українізацію Церкви, її автокефалію. Ставши на початку 1923-го Лубенським єпископом, Булдовський організував навколо себе велику групу прихильників автокефалії Церкви в Україні. Московський патріарх викликав його до себе і влаштував церковний суд, але його єпископського сану не скасував. Булдовський не скорився присудові й залякуванню, а продовжував боротьбу за автокефалію в межах промосковської ієрархії в Україні. За ним пішли майже двісті парафій Лубенщини, Полтавщини, Чернігівщини, Поділля, Січеславщини. Булдовський зареєстрував ці парафії як окрему Автокефальну Церкву, відділену від УАПЦ митрополита Василя Липківського, керував нею як митрополит, жив у Харкові, а в 30-х роках – у Луганську. Коли більшовики закрили в Луганську останню церкву його юрисдикції, Феофіл Булдовський повернувся до Харкова і мешкав тут вже як приватна особа.

Вислухавши цю розповідь, єпископ Мстислав запропонував 77-літньому митрополитові, який ще зберіг бадьорість і ясність розуму, зректися свого становища на спокої і долучитися до розбудови УАПЦ на сході України, на що Булдовський після недовгих роздумів дав згоду. 27 липня 1942 року в Харкові було складено акт про приєднання Булдовського до УАПЦ, підписаний самим митрополитом, а від УАПЦ – єпископом Мстиславом. Завдяки швидким і рішучим діям єпископа Мстислава на сході України постала повноцінна єпархія УАПЦ, а митрополит Феофіл очолив Харківську, Полтавську, Сумську і Курську єпархії.

У 1943 році німці по всій Україні посилили репресії проти священників і єпископів в усіх єпархіях, за винятком Волині та Поділля. Німці поділили Україну на п'ять Генеральних комісаріатів, і єпископи кожного з них підпорядковувалися не адміністраторові Церкви, а місцевому генеральному комісарові. Священники в парафіях усю свою діяльність, навіть зміст проповідей, мали узгоджувати з місцевими гебітскомісарами, зондерфюрерами і ландвіртами. До такої наруги над церковним ладом, над канонами і традиціями не додумалися навіть безбожні більшовики. «Церковна реформа» рейхскомісара Еріка Коха стосувалася й Автономної Церкви, але вимоги до неї були не такі суворі й категоричні, як до УАПЦ.

У німців не було найменших симпатій до жодного єпископа УАПЦ, але щодо Мстислава їхня антипатія межувала з ненавистю. Німці були дуже здивовані, коли Степан Скрипник став Переяславським єпископом Мстиславом. Відтепер вони стежили за кожним його кроком, стежили не тільки на місцях, а й на «урядовому рівні» – у відомстві гауляйтера Еріка Коха, тобто у Рівненському Рейхскомісаріаті. Коли зібрали достатньо доказів проти Мстислава і його київського покровителя єпископа Никанора, сам рейхскомісар написав з Рівного 24 липня 1942 року листа до адміністратора УАПЦ архієпископа Полікарпа Сікорського з вимогою усунути Никанора з Києва, а Мстислава виселити або в Ростов-на-Дону, або в Донецьк (тоді Сталіно), або в Луганськ (тоді Ворошиловград), бо він «не може бути на території з більшістю українського населення». Окупанти знали про плани берлінської кліки на чолі з Гітлером створити на сході Європи життєвий простір для Німеччини, тому як вогню боялись діячів, що пропагували національно-державницькі і церковно-об'єднавчі ідеї. А саме це робив у своїх проповідях у церквах і промовах на площах єпископ Мстислав.

Мстислав не належав до лякливих людей і німецькі розпорядження виконувати не поспішав. «Щоб не муляти в Києві очі», як він висловлювався згодом в інтерв'ю журналу «Українське православне слово», він зникав у провінційні містечка й села і там проводив потрібну для майбутнього України роботу. Німецька влада в наказовій формі звеліла владиці забиратися геть з Києва. Окупанти хотіли витіснити Мстислава не тільки з Києва, але й за межі Київщини і прилеглих областей, включених у «Генеральну округу Київ»). І цю погрозову вимогу єпископ виконав не повністю. Він залишив Київ до 3 жовтня 1942 р., проте вирушив таки в західному напрямку, бо вже незабаром ми бачимо владику Мстислава на нараді єпископів, яка мала бути собором. Але німці заборонили собор, тому зустріч владик набула форми звичайної наради. В цей час з Рівного надійшла депеша, що єпископа Мстислава викликають у Рейхскомісаріат на Покрову, 14 жовтня. Заступник рейхскомісара Даргель зачитав єпископу довгий список його нібито «злочинів»: від поїздок у численні парафії, його проповідей і промов до «Акта поєднання Церков», підписаного в Почаєві. Тут же, у Рейхскомісаріаті, єпископа Мстислава взяли під варту.

Адміністратор УАПЦ митрополит Полікарп довідався про арешт Мстислава тоді, коли його під вартою було відправлено до Чернігова у гестапівську в'язницю. Адміністратор звернувся до гауляйтера Еріка Коха, вимагаючи

звільнення єпископа, оскільки він не вчинив жодного злочину проти влади і суспільства, а тільки сумлінно виконував свої пастирські обов'язки. Але відповіді з Рейхскомісаріату не надійшло. Два з половиною місяці єпископ Мстислав перебував у в'язниці в Чернігові. Безкінечні допити, виклики свідків, протоколи. На початку 1943 року його випустили із в'язниці і перевели у категорію висланих без права священнослужити в храмах і виступати з проповідями та будь-якими іншими публічними промовами. Місце заслання – містечко Прилуки, що на півдні Чернігівщини.

Митрополит Полікарп постійно цікавився долею заарештованого Мстислава. Він повторно написав листа до гауляйтера Коха, але безрезультатно. Заслання в Прилуках тривало від початку 1943 року до кінця квітня. Терплячи поразку за поразкою на східному фронті, німці розгорнули нечуваний терор у тилу, на українській території, розстрілюючи не тільки цілі села як заложників, а й десятки священників нібито за те, що вони переховували в церквах партизанів чи зброю. На Волині німці намовляли польську національну меншину та її загони самооборони нападати на українські села, вбивати селян, брехливо обіцяючи полякам, що після війни їм віддадуть Західну і всю Правобережну Україну. При посиленні ненависті до українців усіх тих, хто не хотів самостійної держави, життя в 1943 році такого переконаного самостійника і державника, як єпископ Мстислав, знаходилося у величезній небезпеці.

Навесні 1943 року чотиримісячному заслання Мстислава настав кінець. Його перевезли з Прилук до Києва. Митрополит Полікарп у своїх листах до німецьких чиновників обіцяв узяти Мстислава на поруки і це подіяло, бо в столиці він не був ув'язнений, хоч і повинен був спочатку щодня, а згодом двічі на тиждень відмічатися в гестапо. Крім того, Полікарп надіслав для охорони Мстислава свого колишнього келійника ієромонаха Івана, який водночас був зв'язковим між єпископом і луцькою адміністрацією УАПЦ.

У Києві єпископ Мстислав утримувався від проведення Божих Служб, але був на них присутній. Він ніде не виступав публічно, проте своєю присутністю і численними приватними бесідами з членами вищого церковного управління УАПЦ потужно підтримував оптимістичний дух і настрій київської церковної спільноти й особисто владики Никанора. В середині травня 1943 року минув рік з часу наречення і його хіротонії на єпископа Переяславського. Ці дні Мстислав провів в Андріївському соборі в теплій молитві за Україну. Молився не за себе, а за свій знедолений народ, за припинення його страждань. У першу річницю свого єпископства він особливо ясно відчув, що перебуває під прихистком святого апостола Андрія, який два тисячоліття тому побував тут і поставив хреста.

Коли на лівому березі Дніпра наприкінці літа 1943 року загриміли гармати і німці почали готуватися до евакуації Києва, їм було не до Мстислава. У вересні 1943 року українське патріотичне підпілля допомогло єпископу Мстиславу таємно залишити Київ і виїхати на захід. Було перегорнуто ще одну сторінку його життя.

За єдність церкви на чужині

Завдяки старанням владики Мстислава на Захід також виїжджала вся ієрархія УАПЦ. В Марбурзі під час бомбардування загинув його батько – Іван Скрипник і сестра Зінаїда Тронько.

Владика Мстислав у 1947 році взяв участь у заснуванні громади Української Автокефальної Православної Церкви у Великій Британії, тоді ж він покликав до дії у Лондоні першу церковну раду, допоміг громаді у розбудові парафіяльного життя.

Надзвичайний Собор УГКЦ в Канаді, який відбувся 12-13 листопада 1947 року в Сактауні, запросив єпископа Мстислава очолити цю церкву. Мстислав дав згоду, і Собор обрав його першоієрархом УГКЦ в Канаді, архієпископом Вінніпега і всієї Канади. На цьому посту владика Мстислав перебував до десятого Собору цієї церкви, 18 червня 1950 року. Собор прийняв до відома резигнацію свого першоієрарха, що тоді був прийнятий до складу єпископату Української Православної Церкви в США. Тут владика Мстислав очолив заходи по об'єднанню з єпархією Іоанна Теодоровича, які завершилися Собором Поєднання 12-15 жовтня у церкві св. Володимира в Нью-Йорку і об'єднала більшість тодішніх українських православних парафій в США. До об'єднання ці парафії належали до двох окремих юрисдикцій, з яких одну очолював митрополит Іоанн, а другу – архієпископ Мстислав. Владика Іоанн очолив собор єпископів Української Православної церкви в США, а архієпископ Мстислав очолив виконавчу владу цієї церкви як голова консисторії.

Вже через десять років в рядах УПЦ в США було: 4 єпископи, 90 священників і 15 дияконів. Подвоїлось число парафій, вдвоє збільшилася кількість власних церков та різних парафіяльних будиночків, встановлено десятки нових іконостасів, розписано багато церков, збагачено їхній церковний інвентар. Зріс кількісний склад членів-мирян церкви, піднявся рівень релігійного виховання дітей, кількість яких за цей час у парафіяльних школах зросла.

Попри те, що владика знаходився за тридев'ять земель від України, його постійно хвилювали події на рідних землях. І не раз він запитував себе, чому з таким варварським завзяттям окупанти перетворюють у попіл і руїну собори, чому так безкарно грабують храми і вивозять з України духовні реліквії, чому бульдозерами змітають з лиця землі могили і цілі цвинтарі героїчних предків, пам'ять про яких народ завжди глибоко зберігав у своїх серцях і доглядав їх могили, завітчував їх та оспівував у піснях і думах. І краялося серце від того, що на його рідній землі вкорінювався бур'ян безбатченків, манкуртів, перекотиполя.

Священники і миряни єпархії підтримали задум владики створити на американському материкі церкву-пам'ятник, що закарбувала б спогад про мільйони українців – ієрархів, пастирів, вірних, які розстріляні, померли від голоду, закатовані в таборах і на засланні, і погодилися зібрати потрібні кошти. З їх щедрих дарів постав храм св. Андрія Первозванного. Барокове оформлення головного входу будівлі нагадує старі київські церкви.

10 жовтня 1965 року церкву освятили. Владика Мстислав був ініціатором відкриття при церкві музею. Тут зараз зберігаються церковні святині, твори образотворчого мистецтва, рідкісні книги, історичні документи, вироби митців, багатий етнографічний матеріал. Багатюща колекція українських ікон ілюструє не тільки історію християнства в Україні, але й знайомить відвідувачів і з українським образотворчим мистецтвом різних епох, допомагає краще зрозуміти суть релігійних цінностей.

Вже багато років поспіль плідно працює Дім Української культури та адміністративний центр Української Православної Церкви в США.

Численні правозахисні організації глибоко усвідомлювали вагу інформування світової громадськості про переслідування православних українців та їхньої церкви в Україні різними окупаційними режимами, а особливо атеїстичною комуністичною владою.

У жовтні 1954 року перед спеціальною комісією Конгресу США (комісія Корстена) архієпископ Мстислав давав свідчення про знищення радянською владою Української Автокефальної Православної Церкви та про переслідування вірних в СРСР.

1969 року помер митрополит Никанор, який очолював єпархії в Європі й Австралії. Надзвичайний Собор церкви обрав на його місце архієпископа Мстислава. Приймаючи одночасно і титул місцеблюстителя Київського митрополичого престолу, митрополит Мстислав усвідомлював, що бере на свої плечі великий тягар, але ідея прискорити об'єднання всіх православних українців в одній церкві зміцнювала його, додаючи сил та енергії.

Він займав непримиренну позицію до радянської агресії, здійснюваної на світовій арені. На початку 1955 року в палаті представників США перед комісією відбулося слухання представників народів, поневолених Радянським Союзом. Серед свідків був і архієпископ-канцлер Православної Церкви у США Мстислав. Який, крім усних свідчень, оголосив заяву «Церква-страдниця», де йшлося про ліквідацію радянською владою УАПЦ. Нищення нею храмів та про панування в Україні Російської православної Церкви.

У квітні-травні 1968 року Мстислав взяв участь у Міжнародній Конференції у Тегерані з нагоди 20-ліття проголошення Організацією Об'єднаних Націй загальної Декларації Прав людини. Владика передав президії конференції меморандум Собору єпископів УПЦ в США, підписаний тодішнім митрополитом УПЦ в США Іоанном, єпископом Чикаго Олександром, а також ним самим. У меморандумі говорилося про стан релігійного і національного життя в Україні під комуністичною владою.

Порушення там загальної Декларації Прав людини архієпископи кваліфікували як результат колоніального стану Української РСР та підпорядкування її центральному уряду в Москві. І хоч Україна як член ООН підписала однією із перших її статут, хоч вона має окрему конституцію та окремі законодавчі й виконавчі органи, але фактично вона позбавлена своєї національної окремішності і управляється комуністичним урядом з Москви.

Владика Мстислав гостро реагував на факти переслідування за релігійні переконання. У січні 1976 року він виступив на захист українського

православного священника о. Василя Романюка, багаторічного в'язня тюрем і концтаборів СРСР. Митрополит звернувся в його обороні до Вселенського патріарха Димитрія I, до ієрархів та керівників православних, католицьких і протестантських церков, до провідних гуманітарних організацій і державних керівників. У відповідь одержав багато листів, де висловлювалось бажання допомогти в'язневі.

Російська Православна Церква, беручи активну участь у ліквідації автокефального руху на землях України, одночасно намагалася перешкоджати діяльності УАПЦ і за кордоном. У лютому владику поїхав до Стамбулу на чергові відвідини Вселенського Патріарха Атеногораса, де продовжувалися розпочаті ще в 60-х роках переговори про визнання і повернення УАПЦ прав і привілеїв, які вона мала до 1686 року в лоні Вселенського православ'я. На цей візит синод РПЦ зреагував особливо. Патріарх РПЦ Пімен 16 грудня надіслав з цього приводу листа до Атеногораса I, остерігаючи його від контактів з «представниками розкольніцького угруповання, що називає себе Українська Православна Церква в США». Пересторогу цю обґрунтував низкою сфальсифікованих фактів з історії УАПЦ в Україні і УПЦ в США. На ці церкви дивилися як на хворобливі явища в житті РПЦ. Ієрархів і священників УАПЦ Пімен називав крайніми «українськими сепаратистами», «відщепенцями», «самосвятами», які, мовляв, перекутили учення про Святі Таїнства, знехтували православні канони. Лист Пімена містив багато наклепів на митрополита Мстислава, який начебто в роки Другої світової війни належав до самочинно створеної на тимчасово окупованій території України так званої «Української Автокефальної Православної Церкви», а керівники її, одержимі шовіністичною ідеологією були помічниками німецько-фашистських окупаційних властей.

І нарешті, з позиції імперської зверхності, Пімен пропонував Вселенському патріархові «спонукати керівників розколу відновити канонічні відносини зі своєю матір'ю – Російською Православною Церквою».

Таким чином, всупереч історичній дійсності та здоровому глузду він назвав Російську православну Церкву щодо Української матірною. Але ж не з Росії Україна приймала християнство, а навпаки – Московщина з України, коли тут Христова віра була вже два століття. Як російське православ'я може бути матірним, коли воно бере свій початок з України?

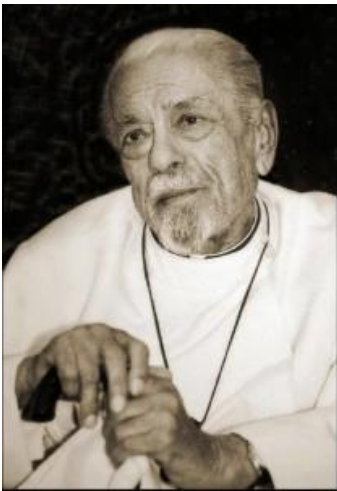
Наближалась велика дата в житті українських християн – 1000-річчя хрещення України-Русі. Віруючі українських національних церков – автокефальної, православної і греко-католицької – зібрали кошти зі своїх заощаджень і у Лондоні відкрили пам'ятник тому, хто запровадив християнство на Русі, князю Володимирі Святославовичу.

На відкриття пам'ятника з'їхалися представники двох конфесій – православної і греко-католицької на чолі з митрополитом УПЦ в США Мстиславом і митрополитом УГКЦ Мирославом. Вони з гордістю відзначили досягнення українських християн за кордоном, але з боєм у серці констатували те, що в Україні обидві українські церкви безбожницька влада заборонила, віруючим накинула чужу віру, яка з шовіністичним егоїзмом і моральною глухотою вирішила святкувати тисячолітній ювілей хрещення в Москві і

Ленінграді, де тисячу років тому хрещення ще й не снилося, хоч учасники торжеств згодом заїхали до Києва, але там так чесно і не заглянули у вічі потомкам русичів. Не заговорили до них їх мовою.

На патріаршому престолі в Україні

Наприкінці 80-х років з проголошенням у Радянському Союзі політики перебудови та гласності розпочався й рух за національне і культурне відродження, що охопило всі терени України. У лютому 1989 року виник ініціативний комітет відновлення УАПЦ в Україні. Парафіяльна церква святих апостолів Петра і Павла у Львові започаткувала рух за вихід з Російської

Православної Церкви і за оголошення громади парафією УАПЦ. У відповідь на прохання українських православних правозахисників митрополит Мстислав, користуючись своїми повноваженнями як місцеблюститель Київського митрополичого престолу, взяв відроджену УАПЦ під свою опіку.

Всеукраїнський Собор відновленої УАПЦ, який відбувся у Києві 5-6 червня 1990 року, ухвалив рішення піднести УАПЦ до рівня патріархату і обрав митрополита Мстислава першим Патріархом Київським і всієї України. «Поклик Собору, – сказав новообраний Патріарх, – я зрозумів як поклик Божого Промислу, що немічне лікує, а недостаюче доповнює. З вірою за опіку Вседержителя та надію на братню у Христі допомогу призначених мені Промислом Божим архіпастирів і пастирів розпочинаю черговий етап у моєму житті – етап нелегкої праці на руїнах колишньої у віках славної Київської митрополії, Церкви-Матері нашого народу».

Противники УАПЦ твердили, що вона неканонічна, а значить, і її патріархія не має права на існування. Але світовий досвід переконує, що патріархат може творитися тільки за згодою усієї церкви – архієреїв, священиків, мирян та патріархів Вселенської церкви. У червні 1990 року відбувся Собор УАПЦ. В ньому взяли участь 7 єпископів, 200 священиків, делегати мирян з усіх земель України – всього 700 чоловік.

І все-таки Царгородська патріархія вважала, що визнання УАПЦ – «це справа Московської патріархії». Як підсумок, церкву одного народу ставили у залежність від іншої.

Відсилаючи вирішення справи з автокефалією в Україні до Москви, Царгородська патріархія «забула» про те, що в 1924 році вона сама дала томос на незалежність Польській Православній Церкві. Тоді вона визнала, що передання Київської митрополії під юрисдикцію московської патріархії в XVII столітті було неканонічним.

Ставши Патріархом, Мстислав намагався налагодити добросусідські стосунки з патріархатом Російської Православної Церкви. Коли Архієрейський

Собор обрав патріархом Московським Олексія II, він надіслав йому вітальну телеграму, але відповіді не отримав.

День 20 жовтня 1990 року залишився надовго в пам'яті киян. Аеродром, мрійливі плеса Дніпра, багатолюдні тротуари столиці України, золоті куполи Софії і собору Андрія Первозванного були свідками того, як майже після півстолітньої розлуки з Києвом до нього прибув першоієрарх УАПЦ – Патріарх Мстислав. Тут, у Києві, в Андріївському соборі він колись одержав єпископський сан, тут з болем в серці перед наступаючими безбожницькими силами прощався з рідною землею. Повернувся через півстоліття як найстарший у світі ієрарх УАПЦ, як одноголосно обраний делегатами Помісного Собору в Києві в червні 1990 року Патріарх УАПЦ. І ось перші рукоштовпання, щирі обійми, знайомство з ієрархами,

На могилі Тараса Шевченка в Каневі 1990 року.

священиками, ченцями і черницями, мирянами. І разом із першими кроками, які зробив на українській землі, він висловив і перші побажання вірним, які прибули до нього на зустріч, побажання того, чого найбільше не вистачало українському народові – єдності і злагоди.

Мов стиглі вишні на сонці, у променях прожекторів іскрилися його жваві, допитливі карі очі, а його слова, здавалось, що ще зберігали інтонацію тих часів, коли ними розмовляв цвіт української інтелігенції, розстріляної і замордованої в засніжених сибірських просторах 30-40-х років минулого століття. Владика говорив: «Я буду щиро молити Господа, щоб Ви усі тут на Україні єдналися. Я щиро вірю в мій народ, у Вас, отці і владики. Я знаю, що перед Вами сьогодні велика відповідальність. Відповідальність перед церквою, Вседержителем і перед цілим християнським світом. Ми повинні не тільки словом, а й ділом боротися за діла нації. Щоб вона була великою і творчою, була прикладом для усього людства. Коли Ви будете мені допомагати, то повірте, буде наш спільний доробок, Богу угодний, а нашій Україні корисний і пожитків ужиток. Обніміть один одного! Навчіться жити за законами християнства! Спаси Вас, Боже!»

Постановивши таким чином на перше місце для народу необхідність єднання, Патріарх висловив глибоку віру у творчі, конструктивні сили своїх земляків, закликав їх плекати християнські чесноти і практичними справами творити як сьогодні, так і прийдешні подвиги нації, і тоді вона стане щасливою у суверенній державі.

Прибуття в Україну Святішого Патріарха УАПЦ викликало занепокоєння у Московській патріархії та Українському Екзархаті РПЦ. 25-27 жовтня у Свято-Данилівському монастирі в Москві зібрався Собор Російської Православної Церкви, який визнав самостійність УПЦ. Але ця самостійність зводилась до того, що предстоятель УПЦ обирається українським єпископатом, але «благословляється святішим патріархом Московським і всієї Русі». Предстоятель УПЦ одержав титул «Митрополит Київський і всієї України».

При такій «незалежності» прибутки від шести тисяч церков України (з восьми тисяч усіх православних храмів у тодішній союзній імперії) продовжував текти до Московської патріархії. Того ж дня – 27 жовтня – Олексій II підготував до митрополита Київського і всієї України Філарета грамоту, де, зокрема, майже наказувалося, щоб «Українська Православна Церква, з'єднана через нашу Російську Православну Церкву з Єдиною Святою Соборною і Апостольською Церквою, без соборного рішення всієї Православної Кафолічної Повноти не змінювала в себе нічого, що стосується догматів віри і святих канонів».

Наступного дня, в неділю, патріарх Олексій II з цією грамотою з'явився в Києві. Тут від місцевих властей він дістав дозвіл на богослужіння в храмі святої Софії, щоб проголосити її там. Ієрархам УАПЦ такого дозволу не дали.

Патріарх РПЦ Олексій II мріяв пройти до Софіївського храму з гонором і почестями. Але цього не сталося. На площу біля храму зібралися тисячі прихильників УАПЦ, щоб не допустити Олексія II і його почет до храму. «Почесний ескорт» патріарха Московського і всієї Російської Православної Церкви, включаючи її філію в Україні, як виявилось, володів прийомами омонівців. Били невинних мирян люто і нещадно. Дісталось і народним депутатам, і фото-та телерепортерам, і віруючим, і прихильникам автокефалії.

А в цей час патріарх Московської і всієї Русі пробрався до храму «чорним» ходом, повз... туалети. Це перший у світі патріарх, який дозволив собі таку «невибагливість», забувши про євангельські писання, в яких мовиться, що «істинний пастир іде вратами», а той, хто шукає шляхів потаємних, – той «тать», тобто злодій.

Події, що відбулися тієї неділі перед Софіївським собором, можна оцінити як акт духовної агресії. Богослужіння РПЦ в храмі святої Софії, нещодавно освяченому Патріархом Мстиславом, ще раз продемонструвало всьому світу обличчя Російської Православної Церкви. А Патріарх Мстислав у цей час вирушив в подорож по Україні. Почав з Галичини. Журналісти місцевих газет спитали його, як він оцінює приїзд Олексія II до Києва.

«Він вчинив нерозважливо, – відповів Мстислав. – Коли ж його намовили певні сили, то його треба пожаліти. Вліз в чуже лоно, чужу господу. Це його велика помилка. Усю відповідальність за його приїзд складаю на РПЦ, яка завжди була знаряддям імперської та русифікаторської політики. Приємно, що багато

священиків РПЦ відновило УАПЦ. Але є такі, що чинять розлад... Переді мною стоїть 1686 рік, коли нас продали Московській патріархії. Вас також хотіли продати полякам, та здорові сили зберегли українство. А ми маємо бути рівними в світі. Таким шляхом йшли всі патріархії. Царство Боже здобувається силою віри, стремління – силою жертв. Маємо ласку Божу. Нас визнають, якщо ми самі себе визнаємо!».

Львів зустрів владику дзвонами храму святих апостолів Петра і Павла, який першим прийняв Святішого Патріарха. Наступного дня йому гостинно відчинила двері церква Успення Богородиці. Понад сто тисяч віруючих після молебну відправилися на площу перед оперним театром, де Святішого Патріарха привітав тодішній голова Львівської обласної Ради народних депутатів Вячеслав Чорновіл.

До злагоди, миру і національної єдності закликав Патріарх Мстислав у своєму виступі на велилюдному обряді освячення меморіальної дошки, встановленої 1 листопада 1990 року у Львові на честь 72-ої річниці утворення Західно-Української Народної Республіки.

«Якби не наша Українська Церква – Православна і Греко-Католицька, – сказав він, – хто знає, чи зберіг би наш народ національний дух. Нас хочуть роз'єднати, бо знають, що ми – велика сила, коли дивимося один одному в очі, коли ми обіймаємося».

Коли митрополит УГКЦ Володимир і Патріарх УАПЦ Мстислав подали собі один одному руки, у багатьох львів'ян з'явилися сльози радості на очах, бо народилася надія на те, що розбрат на міжнаціональному рівні нарешті буде припинено і мир запанує в українському домі. І над Львовом багатоголосно залунало: «Єдність! Єдність!».

Нарешті настав день інтронізації. (Довідково: інтронізація – офіційний цивільний чи церковний акт посвячення на найвищу посаду в державі або церкві).

У богослужінні в святій Софії Київській, яке очолив сам Патріарх Мстислав, взяли участь всі члени ієрархії УАПЦ разом з прибулими на інтронізацію з США архієпископом Константином та єпископом Антонієм. Владикам допомагали майже 40 священиків, а понад 200 отців стояли серед віруючих у вщерть заповненому соборі. Між віруючими були депутати Верховних Рад УРСР і СРСР, представники уряду. На майдані святої Софії та по бічних вулицях зібралися, незважаючи на холод і дощову погоду, десятки тисяч віруючих. У храмі з церковного амвону перед лицем усієї церкви і цілого народу Святіший Мстислав прийняв тягар Патріаршого служіння і відповідальність перед Богом і людьми.

Від священиків та віруючих Блаженнішого привітав настоятель храму святих апостолів Петра і Павла отець протопросвітер Володимир Ярема. В урочистій літургії брали участь владики УАПЦ України і діаспори. На малому вході відбулася інтронізація Патріарха Київського і всієї України Мстислава. Під розкотистий голос дзвонів величної Софії пролунали слова, що Україна має свого Патріарха.

Патріархові водрузили кукіль, одну з ознак патріаршої влади. Такий кукіль носив Петро Могила, але він був чорного кольору. Першому патріархові України було покладено на голову кукіль блакитного кольору. Серед найбільш зворушливих моментів богослужіння було вручення йому посоха митрополита Київського Петра Могили з XVII століття.

Світлий спомин про глибокозмістовні думки і барвисту мову залишився у присутніх від інтронізаційної промови Патріарха УАПЦ Мстислава. А його міркування про значення української мови доповнило інтерв'ю кореспондентам преси: «Українська мова – це скарб із скарбів Божих, що їх має наша нація. Якби

ми його берегли, якби наша церква поза Батьківщиною не існувала, то і нас, українців, не було б там. Ми потонули б у зарубіжному морі. Але врятувала нас наша мова».

Програма дня завершувалася концертом в Київській національній опері, що його влаштовано на честь новоінтронізованого Патріарха Мстислава.

26 травня 1992 року Всеукраїнська конференція духовенства та мирян «На захист канонічних прав Української Православної Церкви», що зібрала в Республіканському центрі культури та мистецтва понад 2000 церковних служителів та мирян, засудила пряме втручання Синоду Московської патріархії у внутрішні справи УПЦ. Конференція підтримала главу Церкви митрополита Філарета в його намірах здобути канонічним шляхом повну незалежність Української Православної Церкви. Учасники конференції звернулися до Вселенського Патріарха Варфоломія підтримати рішення про скасування акту передачі Київської митрополії Московському патріархові 1686 року.

Патріарх Мстислав у час цих гарячих подій перебував у США, 1-го липня він прибув до Києва, щоб безпосередньо взяти участь у процесах творення Церкви об'єданого українського православ'я. Відбулася ґрунтовна і змістовна розмова з Президентом України, обговорювалися питання зміцнення Української Православної Церкви та її Київського патріархату. Патріарх запропонував скликати надзвичайний собор УПЦ, щоб утвердити позиції церкви та консолідації її сил.

Він мав також зустрічі з митрополитами Філаретом, Антонієм, Андрієм, Володимиром Сабоданом, членами Президії Верховної Ради, які займаються питаннями віросповідань, був присутній на богослужінні в Покровському храмі. Патріарх затвердив рішення про заміщення деяких єпископів-відступників (у Луцьку і Хмельницькому) іншими владиками. 10 липня Патріарх відбув до своєї резиденції у Баунд-Бруку.

Наприкінці жовтня у київських газетах оприлюднена розмова Патріарха Мстислава з кореспондентами. Аналізуючи становище церковних справ у УАПЦ, Патріарх заявив, що він не обирав собі митрополита Філарета в заступники. Справа не тільки в його зв'язках з партійними структурами та КДБ. Ще до Собору його, згідно з канонами церкви, позбавлено сану. І жодна з помісних церков не вважає Філарета митрополитом, заступником Патріарха Мстислава. Патріарх був у Константинопольського Патріарха Варфоломія, його зустрічали там як главу Українського патріархату. Материнська церква, як і інші автокефальні церкви світу, готова визнати православ'я в Україні незалежною Церквою, але, як говорив Патріарх Мстислав, доки Філарет не зійде зі сцени і не складе свої повноваження, Київський патріархат визнаватимуть лише окремі народні депутати України. На думку Патріарха, трагедія сьогоденного українського православ'я полягає в такому явищі, як філаретівщина, і доки вона існуватиме, криза в українському православ'ї не мине. Об'єднання православної України важливе лише навколо Української Автокефальної Православної Церкви як Церкви-мучениці, котра ніколи не зраджувала свій народ і свою віру. «Ми хочемо об'єднання, – говорить першоієрарх УАПЦ, – але на засадах чесності і чистоти перед Богом і людьми... Щоб наша Церква знову змогла сіяти зерна правди на добру землю. Філарет і

сили, що за ним стоять, мають залишити нас у спокої. Це моя позиція, і я з неї не зійду».

Згодом у пресі з'явилося звернення Патріарха Мстислава до єпископату, духовенства та мирян УАПЦ, датоване 20 жовтня 1992 року. Він висловив своє занепокоєння атмосферою невизначеності, що склалася в УАПЦ після об'єднання її з УПЦ Київського Патріархату і підкреслив, що рішення про об'єднання УАПЦ з будь-якою іншою церквою, відповідно до статуту УАПЦ, може бути прийняте лише скликаним ним собором єпископату, духовенства та мирян УАПЦ, підготовка до якого розпочалася. У зв'язку з цим Патріарх визнав не зобов'язуючими для єпископату, духовенства та мирян УАПЦ рішення Всеукраїнського Православного Собору 25-26 червня 1992 року, Комітету по захисту православ'я, а також тієї частини єпископату УАПЦ, що визнала рішення згаданого Собору та Комітету.

25 жовтня датоване звернення Патріарха Мстислава до вірних УАПЦ, проте в пресі воно було опубліковано тільки 2 листопада, після того, як Патріарх відбув з України до Баунд-Бруку. У зверненні відзначається, що Україна переживає духовну кризу, на руїни храму виходять лжепророки, безвірники і сліпі поводити сліпих. Релігійна ситуація у стані бродіння. Православна Церква мусить виборювати авторитет. Ще не всім видно, що Автокефальна Православна Церква утвердиться, що новий дух прийде до церкви від народних глибин, а не зверху. «У чеканні його, – вважає автор звернення, – ми повинні тримати святу Церкву в чистоті. Хай виросте, що посіяно, хай жне кожен те, що посіяв. Треба говорити чесно про все, не закриваючи очей на наші недосконалості».

У зверненні, зокрема, говориться, що процес об'єднання українських гілок православ'я неминучий.

11 червня 1993 року Святіший Патріарх Мстислав помер у Канаді. Останні місяці свого життя Патріарх перебував під опікою своїх улюблених дітей – Марусі, Тамари і Ярослава Скрипників.

Похований Патріарх Мстислав 23 червня 1993 року Божого у храмі Святого Апостола Андрія Первозванного в Баунд-Бруці у США.

У Полтаві, на малій батьківщині Патріарха, пишаються своїм сином і намагаються берегти пам'ять про нього.

Вже минуло кілька років з моменту появи на карті міста нової назви вулиці та зупинки транспорту – «Патріарха Мстислава». Зберігся його будинок, який уже досить давно очікує на реставрацію. За цей час почав протікати дах, а стіни та підлога – руйнуватися. Раніше у будинку існував музей Патріарха Мстислава, однак через аварійний стан його зачинили, а експозицію вивезли для зберігання в інше місце.

Нині дім Патріарха Мстислава розділений на квартири та має кількох власників, одна частина будівлі належить Харківсько-Полтавській єпархії ПЦУ, інша – перебуває у приватній власності. Щоб об'єднати будинок у межах одного

музею, церковна громада планує викупити його повністю, та на це потрібно зібрати чимало коштів.

Чи буде збережено цю пам'ятку невідомо, адже триває війна і вектори першочергових справ стали іншими.

Використана література

Книги

Волосков В. Він працював для Бога і для спасіння людей / В. Волосков // Волосков В. Найзнаменитіша в Україні. – Полтава : АСМІ, 2013. – С. 135-139.

Патріарх Мстислав // Цебрий В. Славный город : исторические и публицистические очерки. – Полтава : АСМІ, 2009. – С. 195-200.

Мстислав (світське – Скрипник Степан Іванович; 10.04.1898 – 11.06.1993) – перший патріарх Київський і всієї України : [уродженець м. Полтава] // Енциклопедія історії України : у 10 т. – Київ : Наукова думка, 2010. –Т. 7. – С. 97.

Пустовіт Т. Мстислав (Скрипник Степан Іванович ; 10.04.1898, м. Полтава – 11.06.1993, м. Гремсбі, Канада) – церковний діяч, патріарх. / Т. Пустовіт // Полтавіка. Полтавська Енциклопедія : у 12 т. – Т. 12: Релігія і церква. – Полтава : Полтавський літератор, 2009. – С. 413.

Ревегук В. Скрипник Степан Іванович (патріарх Мстислав) (10.04.1898 – 11.06.1993) / В. Я. Ревегук // Ревегук В. Я. Полтавці – поборники державної незалежності України. – Полтава : Полтавський літератор, 2015. – С. 225-227.

Сверстюк Є. Патріарх Мстислав / Є. Сверстюк // Сверстюк Є. Світлі голоси життя. – Київ : Кліо, 2014. – С. 31-34.

Смирнов А. Мстислав (Скрипник): громадсько-політичний і церковний діяч 1930-1944 : монографія / А. І. Смирнов. – 2-е вид., доп. – Київ : Смолоскип, 2009. – 326 с.

Степовик Д. Патріарх Мстислав: Життя і архіпастирська діяльність / Д. Степовик. – Київ : Мистецтво, 2007. – 448 с.

Ткачук А. Мстислав Патріарх Київський і всієї України : істор. портрет / А. Ткачук, І. Петрів. – Київ : [б. в.], 1993. – 59 с.

Шемчук В. До питання про навчання Степана Скрипника (Патріарха Мстислава) у Полтавській першій чоловічій гімназії / В. Шемчук // Полтавська Петлюріана. Ч.4. Матеріали П'ятих Петлюрівських читань. – Полтава : [б. в.] 2001. – С. 197-201.

На шпальтах газет та журналів

Александрова Т. Патріарх Мстислав – духовний лідер української нації / Т. Александрова // Вечірня Полтава. – 2008. – 30 квіт. – С. 7.

Дедюхін О. Святійший патріарх Мстислав – людина, яка надихала інших та

з'єднала покоління / О. Дедюхін // Коло. – 2015. – 2-8 лип. – С. 14.

Його Святість Патріарх Української Автокефальної Православної Церкви Мстислав : фото // Молода Україна. – 1991. – №1. – обкладинка.

Корнева В. Заповіти Патріарха Мстислава / В. Корнева // Зоря Полтавщини. – 2014. – 24 черв. – С. 7.

Криволап Ю. Людина полум'яного серця : владика Мстислав / Ю. Криволап // Молода Україна. – 1982. – Ч. 314. – С. 1-6.

Отчий поріг Патріарха Мстислава // Зоря Полтавщини. – 2021. – 5 листоп. – С. 15.

Патріарх Мстислав (Степан Скрипник) (1898-1993) // Пономарьов В. Рік української історії. – Тернопіль, 2013. – С. 123.

Скобельський В. Нові назви вулиці Полтави / В. Скобельський // Полтавський вісник. – 2016. – 14 лип. – С. 6.

Ткачук М. Патріарх Мстислав : Степан Іванович Скрипник, уродженець м. Полтави / М. Ткачук // Історичний календар 2003. – Київ, 2003. – С. 197-204.

Цебрій В. Весна Патріарха. 10 квітня – 110 років від дня народження Патріарха Мстислава / В. Цебрій // Полтавський вісник. – 2008. – 11 квіт. – С. 26.

Чернов А. 120 років тому в Полтаві народився Патріарх Мстислав / А. Чернов // Полтавська думка. – 2018. – 5 квіт. – С. 14.

Чернов А. Від Полтави – до Баунд-Брука / А. Чернов // Літературна Україна. – 2013. – 18 квіт. – С. 15.

Чернов А. Перший патріарх Української Церкви / А. Чернов // Зоря Полтавщини. – 2013. – 9 квіт. – С. 5.

Шемчук В. Патріарх Мстислав. Історія однієї світлини / В. Шемчук // Край. – 2013. – № 108 (квіт.). – С. 18-19.

Ярошенко Г. «З усієї сили боротимемося за музей» : [церковна спільнота почала збір коштів, аби викупити третю частину хати-музею Патріарха Мстислава] / Г. Ярошенко // Вечірня Полтава. – 2021. – 27 жовт. – С. 9.

Інтернет-ресурси

Патріарх Київський і всієї України Мстислав [Електронний ресурс] // Львівське крайове ставропігійне братство Святого Апостола Андрія Первозваного : [сайт]. – Електрон. текст. дані. – [Б. м.], 2023. – Режим доступу: https://stavropigia.lviv.ua/index.php?id=15&tx_ttnews%5Btt_news%5D=463&cHash=c2c70ff566748d487c9066ff4dfe975a (дата звернення: 23.01.2023). – Назва з екрану.

10 квітня 1898 року народився Патріарх Мстислав (Степан Скрипник) [Електронний ресурс] // Християни для України : [сайт]. – Електрон. текст. дані. [Б. м.]. – Режим доступу: <https://c4u.org.ua/10-kvitnia-1898-roku-narodyvsia-patriarh-mstyslav-stepan-skrypnyk/> (дата звернення: 23.01.2023). – Назва з екрану.

Мурдза Я. Напівзруйнований будинок у центрі духовної столиці. Чому потрібно рятувати музей Патріарха Мстислава [Електронний ресурс] // Зміст : зміни створюєш ти : [сайт]. – Електрон. текст. дані. – [Б. м.]. – Режим доступу: <https://zmist.pl.ua/publications/napivzrujnovanyj-budynok-u-czentr-duhovnoyi-stolyczy-chomu-potribno-ryatuvaty-muzej-patriarha-mstyslava> (дата звернення: 23.01.2023). – Назва з екрану.

Степовик Д. Мстислав [Електронний ресурс] // Енциклопедія Сучасної України : [сайт]. – Електрон. текст. дані. – [Б. м.]. – Режим доступу: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=69801 (дата звернення: 23.01.2023). – Назва з екрану.

Саган О. Вплив Патріарха Мстислава Скрипника на розвиток Православної Церкви в Україні [Електронний ресурс] // РІСУ – Релігійно-інформаційна служба України : [сайт]. – Електрон. текст. дані. – [Б. м.]. – Режим доступу : https://risu.ua/vpliv-patriarha-mstislava-skrpnika-na-rozvitok-pravoslavnoyi-cerkvi-v-ukrayini_n113656 (дата звернення: 23.01.2023). – Назва з екрану.

Архиєпископ Афанасій (Шкурупій). Перший Патріарх православної України [Електронний ресурс] // Православна Церква України. Харківсько-Полтавська єпархія : [сайт]. – Електрон. текст. дані. – [Б. м.]. – Режим доступу: <https://uaoch.com/pershyj-patriarh-pravoslavnoji-ukrajiny/> (дата звернення: 24.02.2023). – Назва з екрану.

Коржик Р. Патріарх Мстислав: солдат, політик, священик [Електронний ресурс] // ARTEFACT: [сайт]. – Електрон. текст. дані. – [Б. м.], 2017. – Режим доступу: <https://artefact.org.ua/history/patriarh-mstislav-soldat-politik-svyashhenik.html> (дата звернення: 24.02.2023). – Назва з екрану.

Людина полум'яного серця

Бібліографічний нарис

Упорядник: Юлія Новоселецька

Редактор	Н. Фенько
Комп'ютерна верстка	О. Якубовський
Комп'ютерний набір	Ю. Новоселецька
Відповідальний за випуск	С. Сичова

Підписано до друку 10.03.2023. 32 стор. Тираж 3 прим.
Обласна бібліотека для юнацтва імені Олеся Гончара
36039, м. Полтава. вул. Гончара, 25а,
[http:// libgonchar.org](http://libgonchar.org)